

אסתר בנבסה אהרון רודריג

יהודי ספרד בארצות הבלקן

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

אסתר בנבסה אהרון רודריג

יהודי ספרד בארצות הבלקן

אסתר בנבסה אהרון רודריג

יהודי ספרד בארצות הבלקן

במאות החמש־עשרה-העשרים

תרגמה מצרפתית ומאנגלית

איה ברויר

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

Originally published in French under the title
Juifs des Balkans. Espaces judéo-ibériques XIVe-XXe siècles
by Esther Benbassa and Aron Rodrigue

Editions La Découverte, Paris
Copyright © 1993 by the authors

The first English edition was published under the title
*The Jews of the Balkans. The Judeo-Spanish Community,
15th to 20th Centuries*

Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA
Copyright © 1995

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (י"ר), צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן,
פרופ' רוברט ליברלס, ד"ר מנחם מור, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכות המערכת: מעין אביגדירבהון

התקין והביא לדפוס: יצחק כהן

ספר זה ראה אור בסיוע

The Lucius Littauer Foundation
Ouvrage Publié avec l'aide du Ministère français chargé
de la Culture – Centre national de Livre

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2001

מסת"ב 9-165-227-965 ISBN

Catalogue No. 185-477 מספר קטלוגי

© כל הזכויות שמורות למרכז ולמן שזר לתולדות ישראל, תשס"א

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז ולמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית ('גרף חן') בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

7	פתח דבר
9	מפות
13	הקדמה
19	פרק ראשון: קהילה וחברה
50	פרק שני: כלכלה ותרבות
77	פרק שלישי: היהדות הספרדית המזרחית בעידן ההתמערבות
125	פרק רביעי: נתיבי פוליטיזציה
164	פרק חמישי: אחריתו של תחום־התרבות היהודי־ספרדי בבלקנים: שואה, הגירה ועלייה
197	סיכום
203	הערות
247	מקורות ארכיוניים
248	עיתונים וכתבי־עת
251	ביבליוגרפיה נבחרת
293	מפתח אישים ומקומות

פתח דבר

ספר זה הוא גירסה שונה במידת־מה ומעודכנת של הספר שראה אור לראשונה בפאריס ב־1993 תחת הכותרת *Juifs des Balkans: espaces judéo-ibériques, XIVe–XXe siècles* (Éditions La Découverte). עשור שנים של מחקר ועיון נדרשו מאיתנו כדי להביאו לסיומו, והוא חותם מחזור של פרסומים על תולדות הקהילה היהודית־ספרדית ותרבותה.

אנו אסירי תודה על העזרה שהוגשה לנו על ידי המוסדות הבאים, שנענו בחיוב לבקשתנו והעמידו לרשותנו את מתקניהם. בצרפת, הספרייה והארכיונים של כ"ח (Alliance Israélite Universelle), הארכיונים של משרד החוץ (Ministère des Affaires étrangères), ארכיוני משרד המלחמה (Ministère de la Guerre), ארכיוני הימיה (Archives de la Marine), הספרייה הלאומית (Bibliothèque nationale), (BDIC) Bibliothèque de documentation internationale contemporaine. בארצות־הברית, ספריית אוניברסיטת הארווארד, ספריית אוניברסיטת אינדיאנה, ספריית אוניברסיטת סטאנפורד, ארכיוני הג'ינט, הארכיונים הלאומיים של ארצות־הברית (עבור מיקרופילמים של ארכיוני משרד החוץ האמריקני ומשרד החוץ הגרמני). בגרמניה, ארכיוני משרד החוץ (בון). בישראל, הספרייה הלאומית והאוניברסיטאות בירושלים, הארכיון הציני המרכזי, הארכיון המרכזי לתולדות עם ישראל, גנוך המדינה, ספריית מכון בן־צבי, ארכיון ההגנה, מכון לבון, ארכיוני הסתדרות מכבי, המכון לחקר התפוצות (אוניברסיטת תל־אביב), ארכיוני מכון ז'בוטינסקי, ארכיון הקיבוץ הארצי (גבעת חביבה). בתורכיה, ארכיוני הקהילה היהודית־איטלקית של איסטנבול, ספריית אתאטורק, המכון הצרפתי למחקרים אנאטוליים (Institut français d'études anatoliennes) וספריית אוניברסיטת איסטנבול.

ברצוננו להודות לקרן מוריס אמאדו (ארה"ב) ול־Ministère de la Recherche et de l'Enseignement Supérieur (צרפת) על סיועם הכספי למפעל זה. ארגונים ומוסדות רבים סייעו לנו במשך השנים. אסתר בנבסה מודה לקרן ליידי דייוויס (קנדה/ישראל), לקרן יד הנדיב/ברכה (בריטניה/ישראל), ל־Memorial Foundation for Jewish Culture (ניו־יורק), לחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית, ירושלים, ל־Institut d'études turques ו־UA 041057 של ה־CNRS (המרכז הלאומי [הצרפתי] למחקר מדעי) בתקופת הנהלתם של לואי באון וג'יימס האמילטון, ול־Centre de recherches sur la civilisation de

Institut de recherches sur les civilisations de l'Europe moderne ול'Occident moderne של אוניברסיטת פאריס IV – סורבון. אהרון רודריג מודה לאוניברסיטת אינדיאנה, לאוניברסיטת סטאנפורד, למכון ללימודים מתקדמים באוניברסיטה העברית בירושלים, ל-The American Council of Learned Societies ול-Memorial Foundation for Jewish Culture. ברצונו להודות לעמיתיו בתוכניות ללימודי יהדות ובמחלקות להיסטוריה באוניברסיטאות אינדיאנה וסטאנפורד על שתדלנותן ליצירת האווירה הנעימה והמפרה מבחינה אינטלקטואלית, אשר איפשרה לו להתמסר לעבודתו האקדמית. כמו כן הוא מבקש להודות לג'ואן קליינפלטר מאינדיאנה ולדיוויד רכטר מסטאנפורד על סיועם במחקר ובעריכה.

אנו חבים תודה מקרב לב לז'אן-כריסטוף אטיאס, שליווה את העבודה בכל שלביה למן ראשיתה והעניק לנו תמיכה מחקרית, לשונית ומוסרית שלא תסולא בפז. לבסוף ברצוננו להודות לצבי יקותיאל, מנכ"ל מרכז זלמן שזר, ולצוות עובדי המרכז שעסקו בהוצאת הספר לאור בעברית: מעין אביגד-רבהון, אלה חכימי ויצחק כהן.

מפה 1. שטחי האימפריה העות'מאנית באירופה, 1574

מפה 2. שטחי האימפריה העות'מאנית באירופה, 1815

מפה 3. ארצות הבלקן לאחר מלחמת העולם הראשונה

הקדמה

Deshame entrar
Yo me hare lugar
[הנח לי להיכנס, ואמצא לי מקום]
פתגם יהודי-ספרדי

שנת 1492 מייצגת נקודת מיפנה רבתי בתולדות העם היהודי. בשנה זו גורשה מספרד הגדולה, החשובה והנודעת ביהדות הביניים, וחמש שנים לאחר מכן החלו בפורטוגל המרות הדת ההמוניות בכפייה, ובכך הקיץ הקץ על יותר מאלף שנות נוכחות יהודית בחצי-האי האיברי. במשך חמש מאות השנים הבאות התפזרו רוב-רובם של היהודים ה"ספרדים" בארצות אגן הים התיכון. במהלך המאה הט"ז גם עזבו את חצי-האי האיברי קבוצות קטנות של אנוסים יהודים או של צאצאיהם אשר שמרו על זהותם היהודית והצטרפו לאחיהם במזרח או הקימו קהילות חדשות במערב אירופה, בערים כגון בורדו, אמסטרדם, האמברג ולונדון, ומאוחר יותר בעולם החדש. באורח זה נעקר משורש והתפרק לגורמים מרכז עתיק ומבוסס של העולם היהודי, שאף-על-פי-כן נשא בחובו, כמסתבר, את זרעי שיקומו ותחייתו.

ספר זה נפתח בסיפורו של קרע זה בהיסטוריה היהודית. הוא מתחקה אחר נתיבי גלותם של היהודים במזרח ומספר את תולדות כינונם של המרכזים היהודיים-ספרדיים החדשים. הוא מתמקד בבלקנים, היכן שהתרכזו הרוב המכריע של גולי ספרד. נוכחות יהודית-ספרדית הוסיפה, כמובן, להתקיים גם במקומות רבים אחרים בעולם עד העת החדשה. ספרדים מערביים, שהשתקעו באירופה ובאמריקה הצפונית והדרומית, מילאו תפקיד חשוב בחיי קהילותיהם. בה במידה, הספרדים שהגיעו לצפון אפריקה שינו לאין-הכר את הציוויליזציה היהודית-מאגרבת. עם זאת, באף אזור מאוורים אלה לא התקיימו היהודים הספרדים כקבוצת-רוב מובחנת שמשלה מספרית ותרבותית לאורך זמן בקהילות היהודיות המקומיות. גלי הגירה אשכנזיים שטפו את מקומות מושבם של הספרדים המערביים, שהחלו מאבדים טיפין טיפין את ייחודם היהודי-היספני. ה"אומה" הספרדית-פורטוגלית לא האריכה ימים כמו תחום-התרבות היהודי-ספרדי במזרח. קורותיהם של הספרדים המערביים – המפורחים יותר מבחינה גיאוגרפית והמצומצמים יותר מבחינה מספרית – נתמזגו בסופו של דבר בקורות אחיהם האשכנזים, גם אם כמה איים ספרדיים מערביים המשיכו להתקיים עד העת החדשה בערים כגון בורדו, אמסטרדם, לונדון וניו-יורק.

ספר זה נפתח בגירוש היהודים מספרד ומתחקה אחר נתיבי גלותם במזרח. הוא מספר את תולדות כינונם של המרכזים היהודיים-ספרדיים החדשים ומתמקד בארצות הבלקן, במקומות שבהם התרכזו הרוב המכריע של גולי ספרד.

הספרדים המזרחיים הולבשו בהילה "אקזוטית" ונדחקו למגירת הלבאנט, מהלך שאיפשר להתעלם מהם או להשחירם במקרה הגרוע, או לשוות להם ממד רומנטי בשל דבקותם במורשתם האיברית באמצעות שפתם ושיריהם במקרה הטוב. הקהילה נראתה ונשמעה רק במסגרת ה"פולקלור" שלה. ההיסטוריוגרפיה היהודית אטמה אחזיה ללקחים שאפשר היה להפיק מן החוויה הספרדית המזרחית ונמנעה מגישה השוואתית של המגמות וההתפתחויות השונות שעיצבו את קורות היהודים בזמננו. יהודיות אחרות, הנחשבות אף הן ל"שוליות" – רובן מן העולם המוסלמי, אם כי לא כולן מוצאן בחצי-האי האיברי – סובלות מיחס דומה.

הספר עוקב אחר קורות כינונה, התפתחותה וגוויעתה של הציוויליזציה היהודית-ספרדית שהתקיימה בלבאנט במשך ארבע מאות וחמישים שנה. זהו חיבור פרשני וסינתזה המתבססת על עבודות קיימות ועל מחקר מקורי ומעמיק בארכיונים רבים.

אסתר בנבסה היא פרופסור להיסטוריה יהודית מודרנית ב-
École Pratique des Hautes Études, Sorbonne, Paris.

אהרון רודריג הוא פרופסור ללימודים יהודיים ולהיסטוריה באוניברסיטת סטנפורד, ארצות-הברית.

על העטיפה: משפחה יהודית בסאלוניקי, יוון, 1920 בקירוב.
בית התפוצות, ארכיון התצלומים, באדיבות דוד בנבנישתי, ירושלים

עיצוב העטיפה: קרן סנדלר, סטודיו קונטרסט

0 01850000477 0
דאנאקוד 185-477